

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО РІВНЕНЩИНИ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ МІСЦЕВИХ КРАЄЗНАВЦІВ

Сергій Виткалов
УДК 745/749(477.81)

У запропонованій статті проаналізовано зміст колективної монографії «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини», зокрема «поліський серпанок», зразки керамічних виробів, ювелірні прикраси, художнє оздоблення сорочок тощо, також уміщено «творчі портрети» народних майстрів.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, творчість, Рівненщина.

A collective monograph is analysed the «Decoratively-applied art of Rivne area».

Keywords: the decoratively-applied art, work, Rivne area.

Характерною рисою сучасного духовного життя України, незважаючи на численні економічні й політичні негаразди, є посилена увага до регіональних національно-культурних проблем, зокрема вітчизняної культурної спадщини, намагання відтворити забуті культурні практики, форми проведення дозвілля та власну ментальність.

Подією в культурному житті Рівненщини є вихід друком колективної монографії «Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини» [1], профінансованої Рівненським обласним центром народної творчості (Ф. Васечко) та управлінням культури (Я. Мельник) за сприяння обласної державної адміністрації (В. Берташ) й обласної ради (Ю. Кічатий).

Треба відзначити, що керівництво області вже чимало років фінансово підтримує реалізацію цільової програми «Забезпечення населення Рівненщини українською книгою», як і щорічні конкурси на кращу книгу місцевих авторів, що дає змогу друкувати чимало фахової

літератури та ознайомлювати населення краю з культурно-мистецькою спадщиною.

Авторський колектив цієї книги намагався відобразити одну з найоригінальніших сторінок духовного життя області, що, незважаючи на численні глобалізаційні виклики, ядерну Чорнобильську катастрофу, від якої чи не найбільше постраждали північні райони області, так звані «ринкові відносини» та інші, досить несприятливі для розгортання культурного життя, базованого на народних зразках, чинники, продовжує не лише зберігати, але й активно відтворювати типові вироби чорнодимленої кераміки, народної іграшки, розмаїття ткацтва, утіленого в блискучих зразках «поліського серпанку», мистецтва різьби по дереву, писанкарства, національного костюма та ін., що мають понад тисячолітню історію на цих теренах. На честь музейних працівників згадаємо відродження «Музею однієї вулиці», «Музею одного села» й інші форми культурної діяльності, що стимулюють інтерес населення до культурних традицій, як і загалом відроджену систему проведення музейних гостин в області, де подібні народні культурні зразки завжди експонуються.

Книга складається з п'яти розділів: 1. Традиційне художнє ткацтво України як історико-культурний феномен. 2. Народна кераміка в структурі художньої діяльності. 3. Інші види декоративно-прикладного мистецтва краю в історико-культурній ретроспективі (ювелірні

прикраси, монетні вироби та ін.). 4. Сучасний стан народної ужиткової культури Рівненщини. 5. Творчі портрети майстрів декоративно-прикладного мистецтва області.

Найоб'ємнішим є перший розділ монографії, де висвітлено традиційні види художнього ткацтва, що побутують на Рівненському Поліссі, технології виробництва та провідні його осередки (І. Локшук). Здійснено спробу дослідження витоків семантичної гами виробів, починаючи з кінця ХІХ ст. (А. Українець); розглянуто специфічні технології ткацтва, що побутували в той час. Закцентовано увагу на художньому оздобленні тканин — рушників, сорочок або їхніх фрагментів, а також наміток, хусток, фартухів тощо; виявлено тенденції розвитку регіональної вишивки; проаналізовано найхарактерніші мистецькі зразки, поширені в районах області.

Цей розділ досить повно проілюстровано як художніми зразками, так і «творчими портретами» окремих майстринь; він має потужну джерельну «підтримку», яка базується на художніх пам'ятках, що зберігаються у фондах Санкт-Петербурзького державного музею етнографії та відповідних музейних збірках України (Національний центр захисту культурної спадщини та традиційної культури, м. Київ; фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею, шкільного музею с. Крупове Дубровицького р-ну, Корецького районного історичного музею тощо), провідних часописах Волині й Галичини першої третини ХХ ст. (*Rocznik wolyński*, 1934 р.; ЗНТШ, 1908 р.; *Polska akademja umiejenjsi*, 1929 р. та ін.), «класичних» виданнях початку ХХ ст., уособленням яких є «Українські узори» Олени Пчілки, видруковані 1912 року, «Матеріалах до етнографії та антропології» (м. Львів, 1929 р.), а також місцевих сучасних друках («Гоцанське Погориння: давнина і сучасність», тематичні наково-практичні конференції з нагоди ювілеїв окремих музеїв краю, установ культури, відомих діячів та ін.), що мають деталізовані описи художніх виробів, сторінок творчого життя чи здобутків окремих осіб і закладів культури Рівненщини. Тут розміщено значну кількість польових

записів авторів пропонованих наукових розвідок, спогадів окремих майстрів та ін., що дають можливість досить повно відтворити загальну картину культурної діяльності жителів краю.

Окремо відзначимо матеріали, спрямовані на виявлення особливостей поліської вишивки, символіки художніх виробів, прийомів оздоблення, міфологічних витоків пам'яток тощо, збережених у роботах місцевих майстрів, що також базуються на значній джерельній базі фондів Сарненського історико-етнографічного музею (Р. Тишкевич).

Варто зауважити, що розгляд цієї проблематики спирається на підготовлені в результаті експедицій (початок ХХ — 20—30-ті рр. ХХІ ст.) праці співробітників Наукового товариства ім. Т. Шевченка (м. Львів); етнографічні матеріали з подорожей до с. Городок, що на Рівненщині, під керівництвом М. Біляшівського; спадщину Товариства дослідників Волині (м. Житомир); розвідки учасників Наукового товариства вчителів (30-ті рр. ХХ ст.); експедиційні матеріали історико-етнографічного музею Литовської республіки під керівництвом К. Мошинського й викладача Вільнюського університету М. Преферової; дослідження співробітників Острозького краєзнавчого музею під керівництвом Г. Равчука, а також розвідки провідних фахівців з Рівненського та Житомирського обласних краєзнавчих музеїв, Сарненського історико-етнографічного музею.

Активно використовуються для аналізу художні зразки ткацтва із Зарічненського, Володимирецького, Березнівського, Рокитнівського районів Рівненщини, найбільш постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи, що поступово відходять з культурного обігу у зв'язку із запобіжними заходами держави — відселенням місцевих жителів, а отже, — утратою художніх практик.

Перевагою згаданих розвідок, що розглядають стан побутування української вишитої сорочки, є широке культурне тло, на якому формуються семантичні й символічні витoki названих культурних пам'яток, адже на Волині як терені, що найбільш послідовно консервув

культурну традицію, існувала прадавня практика певного злиття весільного та поховального обрядів, у яких сорочка відігравала далеко не останню роль.

Звернемо увагу на композиційне вирішення оздоблення західнополіських сорочок, що виявляється, на думку авторів, у «гармонійному співвідношенні червоного і чорного кольорів орнаментальних комплексів і білого тла», про що детально розповідається в поданих матеріалах.

Для розкриття специфіки художнього ткацтва залучено матеріали, що подають порівняльну характеристику подібних мистецьких практик у семантиці орнаментальних виробів, які використовуються в традиційному оздобленні народних сорочок Полісся на значному історичному відтинку. Проаналізовано орнамент, що відображає світоглядні, етнокультурні й естетичні уявлення прадавніх жителів Полісся [1, с. 52–57] (Г. Вахрамєєва).

На Волині окреме місце в системі культурної діяльності, зокрема художньому ткацтві, посідає специфічний тип виробництва — «поліський серпанок» — вид прадавньої художньої праці, що вирізняє Рівненщину з-поміж інших етнокультурних регіонів і який має своїми витокami ще III — II тис. до н. е.

Технології вирощування льону й коноплі, прядіння, засоби виробництва, великий обсяг обрядових дійств, пов'язаних з виробничим процесом, а також характеристика мистецьких виробів (рушників, наміток, фартушків, весільного вбрання) окремих майстрів (Н. Дем'янець, У. Кот, Н. Рабчевської, О. Придюк) та представників старшого покоління цього виду художньої діяльності (Р. Пупка, М. Краська, О. Пінчук), що зберігаються в Художньому фонді України, приватних колекціях і зібраннях Канади, США, Польщі, Німеччини, Італії, Аргентини, Австралії, Англії, Франції та інших країн, а також характеристиці провідних осередків, зокрема с. Крупове, що на Дубровиччині, — усе це складає зміст наукових розвідок Р. Тишкевич і Л. Костюк.

Специфічними в аналізованій праці є матеріали, що стосуються інших складових вітчизняно-

го декоративно-прикладного мистецтва. У цьому випадку йде мова про роль поясу в народних віруваннях і звичаях (Т. Пархоменко). У розвідці висвітлюються маловідомі народні вірування та звичаї, пов'язані з поясами (насамперед червоними), технологіями виготовлення сітчастих зразків у Зарічненському, Рокитнівському та Дубровицькому районах області. До того ж автор спирається на колекцію художніх зразків (жіночих і чоловічих), що зберігаються у фондах Рівненського обласного краєзнавчого, Корецького районного музеїв, а також на власні польові записи, зібрані під час комплексної республіканської етнографічної експедиції, організованої Центром захисту культурної спадщини МНС України. Детально описано всі проаналізовані в розвідці художні зразки, розкрито специфіку технології виготовлення, її символіку, творчість майстрів, їхню мистецьку спадщину тощо.

Підсумовуючи вищенаведене, потрібно наголосити, що Волинсько-Рівненське Полісся, займаючи специфічне етнокультурне й географічне розташування, унаслідок дії об'єктивних соціально-історичних і економічних процесів зберігає архаїчні елементи матеріально-побутової, естетичної та загалом духовної культури, до яких, безумовно, належить і народна вишивка. Тож подальші дослідження «в конкретному етнокультурному середовищі такого важливого складника давньої мистецької спадщини, як народна вишивка, дадуть змогу не лише точно встановити межі побутування різних типів виробів», з'ясувати їхні локальні характеристики й художні особливості, «але й допоможуть більш точно визначити загальні мистецькі та культурно-еволюційні процеси в їх історичному розрізі» [1, с. 50].

Другий розділ акцентує увагу на мистецтві народної кераміки та представлений фрагментами дисертаційного дослідження Г. Істоміної, яка вивчає керамічні вектори матеріальної культури Рівненщини, її провідних майстрів та осередків. Тому в цій розвідці також чимало джерел, сформованих на підставі картотеки народних майстрів, технічних звітів, що зберігаються у фондах музейної мережі Волинського Полісся; викорис-

тано публікації Волинської губернської типографії 1911 року, приватної типографії З. Вольфмана стосовно «кустарної промисловості Волині та її майбутнього» 1901 року й друковані матеріали пізніших часів; висвітлена інформація з методичних посібників про розвиток керамічної галузі й технології кустарнопромислових шкіл і майстерень 1928 року, за якими організовувалися різні види керамічного виробництва на Волині, що перебувала під культурним і політичним впливом Польщі й, безперечно, польових записів стосовно технологічних прийомів виробництва, знарядь праці, керамічних зразків, їхньої вартості на тодішньому ринку, потужності самого виробництва, провідних осередків (сс. Велика Клецька, Мала Клецька, Загребля, Вілія, Карпилівка, Залібівка, Мощаниця, Ступне, Держань тощо) [1, с. 87, 88] та майстрів (М. Лашта, М. Коваль, А. Ліщенко, Г. Палій, І. Панащук, Я. Яромлюк, І. Коренійовський, Арсеній і Клим Перепелиці, Ф. Талашук, А. Барчаковський та ін.) [1, с. 89], а також численних ритуальних дій, що виконувалися перед початком виробництва й після його завершення місцевими майстрами, їхнього сакрального змісту тощо. Цікавим у праці є матеріал щодо підходів місцевих органів влади до зарахування гончарів до категорії майстрів, що зумовлено відсутністю або малими доходами з орної землі. Це давало можливість майстрові повністю зосередитися на керамічному виробництві.

Унікальною, на думку автора, є виявлена практика краю (с. Вілія Острозького р-ну), коли основні технологічні прийоми успадковували жінки, які, окрім важких воєнних і повоєнних часів, практично не займалися цим видом діяльності. Це спостерігається і в наші дні, коли онуки майстрів навчаються на мистецьких факультетах ВНЗ і продовжують традиції своїх попередників.

Позитивним є факт збереження упорядником у текстах монографії місцевих говірок, особливо тоді, коли йде мова про польові записи, що дають можливість краще сприйняти запропонований теоретичний матеріал і відчутти специфіку духовності Полісся.

У третьому розділі подано матеріали, що стосуються ювелірних виробів, віднайдених у старовинних давньоруських містечках — Дорогобужі й Пересопниці (Б. Прищепа), і низки повідомлень Ю. Нікольченка, званого в краї організатора культурно-мистецького життя, стосовно культурної спадщини не менш відомих осередків Волині — Муравиці, Торговиці й Березного, що за часів Київської Русі були не лише центрами декоративно-прикладного виробництва, але й потужними осередками літописної традиції та книжкової культури. Ці знахідки надають досить повне уявлення про культурні контакти місцевих жителів, рівень їхньої естетичної свідомості, вектор розвитку художніх ремесел і загалом матеріальної культури місцевого населення доби середньовіччя.

Думку стосовно широких культурних контактів місцевого населення з представниками інших культур підтверджує розвідка краєзнавця П. Кононця, який зосереджує увагу на характеристиці монетних скарбів, зокрема монет часів Римської імперії, віднайдених на території сучасної Рівненщини, обговорюючи питання походження цих зразків у давньослов'янському суспільстві, що на той час (початок нової ери) ще не сформувало досить ефективної та сталої грошової системи. Як зазначають окремі дослідники, знайдені скарби монет (часів Марка Аврелія, Антонінів, імператора Юліана, імператора Адріана та ін.), золотих медальйонів імператора Клавдія Йовіана (363–364 рр. н. е.) виконували лише функцію сировини для ювелірних прикрас місцевих майстрів. Утім, наголошуючи на тому, що в перших століттях нашої ери на цій території проживали племена черняхівської культури, у чиєму середовищі й поширювалися римські монети, автор доводить, що згадані племена досягли на початку нової ери високого рівня історичного розвитку [1, с. 142].

У матеріалах четвертого розділу зацентровано увагу на сучасній культурній практиці декоративно-прикладного характеру. Ідеться про стан побутування писанки, прийоми її виготовлення, класифікаційні ознаки, семантичні й символічні складові, регіональні відмінності,

характеристику творчого спадку окремих майстрів краю (В. Степанюк, Н. Дребот, В. Морозюк); подано зразки колекцій писанок, що знаходяться в Рівненському обласному краєзнавчому музеї тощо (С. Виткалов, Л. Базик).

Також уміщено інформацію про мистецьку специфіку художніх виробів з дерева (О. Сташук). Адже, як наголошував відомий дослідник народної культури Полісся Ю. Лашук, «... на Поліссі наявний оригінальний вид народної різьби, відмінний від гуцульської із властивою їй лінійною геометризациєю, чи полтавської, яку відзначає заокругленість елементів, рясність мотивів. Для поліської різьби характерною є перевага ритованих мотивів, які доповнюються простими формами та елементами» [2, с. 38].

Автор описує передумови нинішнього розквіту декоративного різьбярства, виводить його від практики діяльності Клеванського й Оржівського деревообробних комбінатів, Березнівського, Костопільського, Острозького, Рокитнівського та Сарненського лісгоспзагів і численних меблевих фабрик, що діяли в краї в першій половині ХХ ст. Акцентується увага на творчому доробку сучасних провідних майстрів — В. Позніка, В. Мисанця, І. Коваленаса, П. Петросюка, Л. Тимощука та ін. Також уміщено коротке есе Г. Каневської про майстра народної іграшки, флориста Вікторію Кисиленко, яка відновлює тип і характер давньої лляної ляльки «без обличчя», котра згодом допомагає кожній дитині додати в її динамічний світ щось нове, своєрідне, що найбільше відповідає дитячій фізіології.

У п'ятому розділі монографії висвітлено стан співпраці Рівненського обласного центру народної творчості з майстрами, наведено напрями розвитку декоративно-прикладного мистецтва в краї, форми його підтримки місцевими органами влади завдяки фестивальному руху, подано творчі характеристики найбільш знаних митців.

Завершуючи огляд монографії, відзначимо й, так би мовити, технологічні сторони цього видання, зокрема професійно виконані світліни знаних у краї фахівців — О. Харвата, О. Нагорнюка, В. Скібінського, Г. Істоміної,

якісні додрукарські роботи та фотографії місцевих музейних фондів В. Луца й оформлення книги — верстки й дизайну (В. Луц, О. Морозова).

Чи не найбільшою заслугою авторів цього видання й особливо його упорядника є, мабуть, те, що вперше оприлюднено каталог народних майстрів краю, доведено до широкого загалу (настільки це дозволяє зробити наклад у 500 примірників) імена митців й окремі їхні твори, завдячуючи яким Рівненщина зберігає культурну автентичність і помітно вирізняється в загальному культурному контексті серед інших областей.

Монографія має також усі необхідні ознаки наукової книги: фахово впорядкована й відредагована, наявний іменний і географічний покажчик, якісний ілюстративний матеріал, двомовні анотації наукових розвідок, коректність інформаційного викладу, високий рівень палітурних робіт і художнього оформлення тощо — усе це робить книгу досить репрезентабельною і ставить її поміж видань, що фахово висвітлюють ще одну сторінку вітчизняної регіональної матеріальної культури.

Утім, як і кожне подібне видання, аналізована праця також має окремі хиби, найпомітнішою серед яких є недостатня кількість ілюстративного матеріалу. Адже вести мову про народну культурну спадщину, що в усьому світі має сталу тенденцію до згортання, а на Рівненщині навпаки зберігає стійку тенденцію до її відродження, не підкріплюючи це відповідним широким ілюстративним рядом, є недоречним.

Дещо непропорційними залишаються, на нашу думку, й окремі розділи видання (приміром, перший і другий) та відсутність аналітичного матеріалу про інші види культурної діяльності місцевого населення (наприклад, художнє ковальство, інші види художньої творчості, про наявність яких в краї довідуємося з поданого наприкінці книги каталогу майстрів). Однак ці зауваження мають рекомендаційний характер і не зменшують загалом високої цінності аналізованої книги, яка складе ще одну помітну сторінку у вивченні культурної спадщини Рівненщини.

1. Декоративно-прикладне мистецтво Рівненщини (колективна монографія) / упоряд. і наук. ред. проф. Виткалов В. Г. – Рівне, 2010. – 234 с. : ілюстр.

2. Лашук Ю. П. Народне мистецтво Українського Полісся / Ю. П. Лашук. – Л., 1992. – 134 с.

БІБЛІОГРАФІЧНІ РАРИТЕТИ МИКОЛИ СУМЦОВА ЗНОВУ ПОБАЧИЛИ СВІТ

Інна Щербіна

Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці / упорядкув., підготов. тексту, передмова, післям. та прим. М. М. Красикова. — Х. : Видавництво «АТОС», 2008. — 558 с. ; 30 с. ілюстр. — (Серія «Студії з фольклору та етнографії Слобожанщини». — Вип. 3).

Важливим джерелом для вивчення культури й побуту українського народу, що особливо актуально для відродження й розвитку національних традиційних цінностей, є численні праці відомого фундатора наукового українознавства — етнографа, фольклориста та філолога, академіка НАН України Миколи Федоровича Сумцова (1854–1922) [1].

З ім'ям Миколи Сумцова пов'язана епоха в історії вивчення та дослідження як світової літератури, так і народної культури. Він першим заклав підвалини системного підходу щодо вивчення звичаєво-правових комплексів, календарних і соціально-побутових обрядових традицій. Досліднику належить пріоритет у розробленні та класифікації народної обрядової культури й побуту, виявленні й підкресленні ритуального використання хатнього простору, дослідженні ролі та значення (символічного, морально-правового) хліба в сімейних обрядах і календарних святах українців, традиційного застосування народної медицини в побуті пересічних громадян, з'ясуванні ритуальної функції предметів домашнього вжитку, одягу та їжі тощо. Праці М. Сумцова мають комплекс-

ний характер. Вони стали підручником, енциклопедією, міцним підґрунтям для наукових студій у галузі слов'янської фольклористики. У науковій спадщині дослідника налічується майже 1544 розвідок (не враховуючи тих, які до нас не дійшли), присвячених визначним культурним діячам України, духовному життю українського народу.

Праці М. Сумцова дуже вагомі, мають неабиякий попит серед науковців і потребують перевидань. Тому природно, що в межах реалізації державної програми збереження нематеріальної культурної спадщини (2005–2008) Харківський обласний центр народної творчості за активної участі Християнського благодійного фонду імені Андрія Первозванного (м. Харків), Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Харківської державної бібліотеки ім. В. Г. Короленка та науковця-упорядника, кандидата філологічних наук Михайла Красикова здійснив перевидання етнографічних та історико-культурологічних праць М. Сумцова під спільною назвою «Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України» [2].